

Весна ДИМОВСКА

ПАТИШТАТА НА РЕЦЕПЦИЈА И НА ЧИНИ НА ВЛИЈАНИЕ НА АНТИЧКАТА ЛИТЕРАТУРНА ТРАДИЦИЈА ВРЗ МАКЕ- ДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОД ВРЕМЕТО НА ПЕРИОДБАТА

Повикувајќи се на вонвременската димензија на античката литература, која секогаш може да учествува и содејствува со современата, интенцијата на овој труд е да ја проследи нејзината присутност во македонската литература од времето на Перодбата, и тоа, и како стимул и инспирација, но и како парадигма и образец. Имено, македонската преродба се јавува како широко општествено-културно движење, мотивирано со конечното ослободување од стегите на анахроното средновековие, кое во Македонија ќе потрае доста долго; и со нараснатите интелектуални стремежи и потреби на новоформираната граѓанска класа во почетокот на XIX век. Одредници на рамките и на насоките во кои ќе се развива преродбенското движење, ќе му дадат неспорно значајната средновековна писмена традиција на овие простори и силните историски, социјални и духовни превирања, кои коинцидираат со засилените контакти и влијанија од Европа, но и од соседните земји и со навлегувањето на идеите на просветителството, неохуманизмот и романтизмот, кои се многу блиски на феномените на античката мисловност. При тоа македонската преродба ги содржи клучните елементи врз кои е засновано секое ренесансно движење и подем во европската и византиската културна историја. А тоа се: консолидацијата и реформите во образованието; зголемен интерес спрема сопственото минато и фолклорот и повторното откривање и навраќање на античкото културно наследство. Од друга страна, ограничувачки фактори на севкупниот општествен развој, па и на општо духовните тенденции се историските (не)прилики, чиј резултат е немањето сопствена национална држава и образовно-културни институции, како и непостоењето нормиран литературен јазик. Овие детерминанти ќе се однесуваат и на зачетоците

и на развојниот пат на новата македонска литература, која од својата најрана фаза ќе манифестира специфика на нерегуларен или дисконтинуиран развој и недефинираност или измешаност на стилските формации. Покрај ова, Преродбата е период во кој особено се изострува судирот на панхеленизмот и панславизмот на нашево тло, што ќе предизвика соодветни рефлексии и во литературното творештво, кога отпорот спрема грчката асимилаторска политика ќе го конвертира фанатичниот филхеленизам на повеќето од нашите преродбенски дејци во отпор спрема сè што е грчко, па и спрема античкото литературно и културно наследство.

Македонската литература од времето на Преродбата е исцрпно истражувана област од повеќемина и врвни познавачи-македонисти¹, а со прашања врзани за влијанието на античката литература врз нив се занимаваат и компетентни класични филозофи² во чии трудови ова влијание се обработува повеќекратно и во кои е дојдено до многу значајни согледувања. Овде, поконкретно ќе се задржиме на патиштата (непосредни и посредни) и на рецепција на начините на влијание на грчко-римската литературна традиција.

Под *непосредни влијанија* на рецепција се подразбираат делата на античките автори застапени во секојдневната лектира на македонските преродбенски интелектуалци, било како задолжителен дел на нивното образование (имено, во програмите на грчките просветни установи им се придавало особено значење на изучувањето на класичните јазици и литература), било како составен дел на личните библиотеки кои се зачувани во нивната оставнина. Според ова е можно да се има релативно сигурен увид во делата кои ги читале, преведувале или користеле како извори во својата литературна и просветна дејност. Така за Џинот знаеме дека во неговата библиотека покрај други дела имал примерок од Ајсоповите басни, делата на Софокле, Хомер, Хесиод, Калимах, Лукијан, т.н. *Anacreontica*, а ги читал и Платон, Плутарх и многу други.³ Прличев пак, покрај Хомер и грчките трагичари често и особено внимателно ги читал и Аристофан, Аристотел, Хесиод, Пиндар, Хипокрит, Гален, Лукијан, Калимах, како и Аполониј Родоски, Константин Манасис, Цец, Нон, *Anthologia Palatina*, но и Хоратиј,

---

1 Б. Конески, X. Поленаковиќ, Г. Годоровски, Г. Сталев, В. Тушевски, Р. Ивановиќ и редица други

2 М. Петрушевски, Е. Колева, В. Митевски, Љ. Басотова, Е. Зографска и др.

3 Ѓ. Шоптрајанов, Библиотеката на Јордан Хаџи Константинов Џинот - Придонес кон проучувањето на културната преродба во Македонија ГЗФФ, кн. II, Скопје 1949, стр. 1 - 151; X. Поленаковиќ, За библиотеката на Џинот, во: Во скот на народното будење, Скопје 1989, стр. 191 - 221 и Е. Зографска, Антиката во делото на Џинот, во: J. X. K. Џинот - Избрани страници, Скопје 1987, стр. 220

Вергилиј, Мартијал, Јувенал и др.⁴ Миладиновци, како грчки воспитаници и ученици исто така ја имале совладано пропишаната лектира и повеќе од тоа - како просветни работници ги обработувале некои од античките автори во рамките на наставата. За Жинзифов, кој во Москва студирал класична филологија, подоцна и работел како професор по старогрчки јазик, сигурно е дека одлично ја познавал античката литература, а некои реминисценции во неговата преписка ни говорат и за неговите омилените автори - Сократ и Теокрит⁵. За Ѓ. Динков знаеме дека особено пасионирано се занимавал со читање на старите историографи (Херодот).

Посредно, рецепцијата се одвивала и преку европската литература и преку литературните движења во соседните земји - Грција, Србија и Бугарија. Струењата на овие влијанија ќе одиграат неспорно значајна улога и во оформувањето на односот на нашите преродбеници спрема античката литературна традиција. Има сигурни сведоштва дека повеќето од нив, покрај класичните јазици одлично ги знаеле новогрчкиот, францускиот, италијанскиот, рускиот или германскиот јазик, дека читале бројни дела на автори од периодот на класицизмот и романтизмот, во оригинал или превод, некои ги преведувале или обработувале со своите ученици. Меѓу другите тоа се *Аванџуриите на Телемах* на Фенелон, Ариостовиот *Побесниј Орландо*, *Ослободениот Ерусалим* и Т. Тасо, Бокачовиот *Декамерон*, како и делата на Волтер, Монтескје, Лафонтен, Ларошфуко, Беранже, Ламартин, Боало, а и руските автори како Пушкин, Шевченко, Некрасов, Жуковски, Лермонтов и др.

При проследувањето пак, на *начиниите на рецепција*, се определевме да ја испитаме можноста за примена на принципите на *translatio, imitatio i aemulatio*. Зошто? Прво, затоа што овие принципи доследно се спроведуваат во европската литература од ренесансата сè до XVIII век и се сфаќаат како нормативна теорија потекната од антиката. Копјата на литературните теоретичари во XVII и XVIII век, најжестокото се судираат на проблемот на односот спрема античките обрасци и интерпретацијата на античките поетики. Ако знаеме дека нашите преродбеници (или барем поголемиот дел од нив) ги познаваат и Аристотела и Хоратиј, но и Боало и уште ако се согласиме дека Македонија во првите децении на XIX век го прима одгласите на европскиот XVII и XVIII век, враќањето на гледиштето кое ги разбира премисите на времето во кое настанале уметничките

---

4 За ова многу дознаваме и од неговите автобиографски белешки. Врз основа пак на лексичкиот материјал во неговите дела пишувани на грчки јазик драгоцените заклучоци изведе М. Д. Петрушевски во Прличев и Хомер, Прилози МАНУ, Одделение за општествени науки, Скопје 1970, стр. 47 - 52

5 На пример - писмото до П. И. Бертенев од 06. 07. 1862 година

дела или облици кои ги разгледуваме, не само што е оправдано, туку е можеби и неопходно. Второ, затоа што овие принципи го подразбираат угледувањето на древните обрасци како вид на мимеса, при тоа водејќи сметка и за средствата и предметот и начинот на прифаќањето на обрасците, но и за степенот и длабочината на усвојувањето и за спрегата на преземеното и сопственото.

Преводот (translatio) е најочигледниот канал или најраниот стадиум на влијание, чие значење и ефекти покрај повеќекратното зголемување на моќта на влијание се огледаат и во креирањето нови литературни облици и во збогатувањето на модерните европски литератури-лингвистичко, уметничко и идејно.

Имитацијата може да биде од два типа: Во првиот спаѓаат дела создадени според класични антички обрасци на некој од класичните јазици, а во вториот делата создадени на некој од модерните јазици пак според егзактни модели. Но и во двата тима-имитацијата е категорија која не е оптоварена со чувството за духовна сопственост, оригиналност или плагијат, туку се потпира врз Хоратиевото сфаќање на imitatio како духовен облик на усвојување и легитимна постапка на уметничко вообликување.

Емулацијата пак подразбира употреба на форми или мотиви од класиката, но со значителна самосвојност (особено во стилот) и воведување новини, со цел да се создаде уметничко дело не само еднакво на античките обрасци, туку поинакво и ново (трагедиите на Шекспир и Расин, Сатирите на Попа, Дантеовата *Комедија*...). Во таа смисла aemulatio е термин кој ја содржи онаа поаристотеловската конотација на натпреварувачки однос на последниците спрема претходниците, но подразбира и високи стандарди или критериуми на споредување и оценување.

Утврдувањето на природата на односот спрема античкото влијание е тесно поврзано со поблиско дефинирање на стилската формација во која тоа влијание се одвива, што е секако многу сложен проблем, поради чија неразрешеност долг период во нашата повоена наука за историјата на литературата се оперира со терминот *йреродбенска лиитераијура*, покрај за периодизација и за артикулирање на стилската определеност.⁶ Имајќи ги предвид веќе споменатите специфики на македонската литература од минатиот век и тежината на генеаложката задача заради реткото појавување на елементите на стилските правци во чист облик, а врз основа на тематските, стилските, јазичните, поетичко-реторските и други обележја на нејзините дела, се чини најпогодно сфаќањето дека

---

6 Инспиративни размислувања во прилог на решавањето на ова прашање нуди студијата на Г. Тодоровски, *Стилската формација кај Македонците во XIX и XX век*. Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Загреб - Љубљана, Скопје 1978, стр. 163 - 172.

7 Поопширно за ова Р. Ивановиќ, Григор Прличев во светлината на романтизмот. Скопје 1990

всушност се работи за една симбиоза на класицизам и романтизам.⁷ Заклучоците кои следат, сметаме дека одат во прилог на ова тврдење.

Како и многу други појави, така и појавата или најавата на првите преводи, односно препеви од класичните јазици во нашата литература ја манифестира нејзината специфичност. Имено, тие се јавуваат анахроно, откако во индивидуалните литературни облици веќе се осведочени повисоките стадиуми на модели на влијание. Една од причините за ова е непостоењето на литературен јазик, но токму затоа се и позначајни и поинтересни како усилби тие проблеми со јазикот на кој се преведува да се решат на различен, помалку или повеќе успешен, начин. И пак еден куриозум-токму првите преводи не се сочувани. Тоа се преводите на Јордан Џинот, најавени во еден допис во *Цариградски весник* од март 1859 г. под наслов *Анџиџона, џираџедија Софокла и Умоџворенија Лукијана Самосаџкаџо*. По повеќе од една деценија и Прличев го најавува и објавува својот препев на Хомеровата *Илијада*, чија прва песна е отпечатена во весникот *Чииџалиџиџе* од 01. 03. 1871 г. Неколку карактеристики на овој препев (формата на редуциран превод, јазикот на кој е направен) ќе ја условат негативната оценка на тогашната критика, која инсистира на императивот на прецизен превод, на литературен јазик, верен во што поголема мерка на оригиналот.⁸ Ваквиот неуспех Прличев ќе го прими исклучително болно, за да подоцна се обиде да направи нова верзија на препевот, сега на неговиот општославјански јазик, кој е поархаичен и уште подалечен од живата говорна реч. Постојат сигурни индикации дека тој работел и на препежување на *Одисеја*, како и на една од химните на Калимах. Значи, познавањето на класичните јазици на нашите преродбеници и нивните преведувачки потфати се значаен сегмент на големиот интерес спрема античката литература и ја потврдуваат валидноста на принципот на *translatio*.

Влијанијата, угледувањата и позајмиците се најевидентни во поезијата, како најзастапен и релативно најразвиен вид творештво во рамките на разгледуваниот период. И тоа повеќе во епската (поезијата на Прличев - двете поеми), одошто во лирската (поезијата на К. Миладинов и Р. Жинзифов). На несомненото Хомерово влијание врз поемите на Прличев укажуваат уште нему современите критичари и оценувачи, а сега накусо ќе се задржиме само на некои нивни специфики и тоа во функција на можно подведување под принципите на *imitatio* или *aemulatio*. Едната од нив е јазикот кој поетот го одбрал за средство на префрлување на своите поетски идеи во уметнички облик. Тоа е еден

---

8 М. Арнаудов, Григор Прличев, Характеристика и бележки, , София 1968

9 Оп. cit. стр. 26 - 56

слоевит грчки јазик, во кој М. Д. Петрушевски⁹ ќе открие неколку лексички категории, иако ќе го потврди како катаревуса. Другите специфики кои се директен резултат на хомеровото влијание се од стилски карактер, како: употребата на алтерациите, асонанците, метафорите, алегиите, персонификациите, но секако највпечатливи се многубројните епитети, компарации и споредбени венци.¹⁰

Покрај ова во обете поеми е присутна традиционална топка и тоа егзордијална, во својата најчеста варијанта како инвокација на Музата, потоа топосот на афектирана скромност и топосот на повикување на природата и др. Според ова, ако ја симплифицираме ситуацијата и Ω Αρματολος и Σκενδεριτης, како дела создадени под директно влијание на антички образец и на јазик, кој е архаичен и близок до јазикот на прифаќаниот образец, ги исполнуваат сите услови да бидат подведени под првиот тип на imitatio. Но постојат и многу елементи по кои тие се разликуваат од Хомеровите, елементи кои се неспорни новини и одрази на духот на времето во кое поетот живее и создава. Пред сè, тоа е христијанскиот поглед на свет¹¹, особено важен аспект, бидејќи е концепциски вграден во делото и нераскинливо е врзан со поимањето на идеалот на херојството и храброста. А во врска со него е и уште една нова компонента на Прличевите епски стихови. Тие го имаат оној романтичарски здив на побуна и револт против напластените вековни неправди, против ројството и суспендирањето на елементарни категории на човековото достоинство¹². Го воспеваат стремежот за слобода на поединецот и колективитетот и стојат дури пред своето време, бидејќи тие носат и повик и поттик во времето кога за поетовата татковина Илинден е сеуште далеку. Со овие битни идејни новини преплетени со традиција, епските облици, кои го претставуваат врвот на македонскиот творечки потенцијал од преродбенскиот период, се вклопуваат и во највисоките стандарди на aemulatio, што ни дозволува да заклучиме дека во поезијата на Прличев е остварено успешно обединување на имитација и емулација.

Поезијата на К. Миладинов, Р. Жинзифов и поетските обиди на Јордан Џинот исто така нудат стихови во кои е евидентно нивното познавање и потпирање на античката литература. Присутни се во носталгичните стихови на помладиот Миладинов и на Жинзифов мотиви и топка од античката традиција, кои се и општи места во европската литература. Така на пример, постои една заедничка доминанта на лирски

---

10 Ibidem, стр. 53; и Б. Митевски, Хомер и Прличев, Скопје 1995

11 Cf. В. Митевски, Хомер и Григор Прличев - херојски и христијански поглед на светот, Трета програма на Радио Скопје, бр. 43, Скопје 1990, стр. 323 - 341.

12 За ова вдахновено и задлабочено говори Е. Колева во Топика на миметичка идеалност и хероизам во поетскиот облик Скендербеј, во Културен живот, 2 - 93, Скопје 1993, стр. 3 - 7

сензибилитет, тоа е чувството на носталгија по родниот крај, кое на повеќе места во нивната поезија ќе се пројави низ мотивот на јужната страна, како симбол на топлина, светлина, ведро настроение, што асоцира на теократовите идилични пејсажи. На Југот е секогаш контрапункт на Северот, студот и мрачното небо, на тугината и на меланхоличната носталгија, што пак нè потсетува на слични моменти кај Архилох и Теогнис. Она што ги оддалечува овие стихови од традицијата на класичната литература е секако нивната силна врска со поезијата на народното творештво. Поезијата на Миладинов и на Жинзифов се потпира на народната и во поетиката и во јазикот и во метарот. Не смееме да заборавиме и дека тие како автори се формираат и доизградуваат во Русија и руската литература од овој период го укажува своето влијание врз нивното творештво.

Покрај епските и лирските поетски форми, заслужуваат внимание и малубројните стихотворни пројави со сатиричен тон. Станува збор за Прличевата То Σκυλολογιον της Αχριδος за песната *Град* на Жинзифов и *Грк владика на Болгариите* на К. Миладинов, кои ги обединува осудата на "расипаниот" градски живот, на опаѓањето на моралните вредности и осудата на фанариотското духовенство. Во Прличевата стихотворба долгот кон античките писатели е воочлив на прв поглед поради бројните наводи и реминисценции од Софокле, Платон, Маријал и Јувенал, но се чини дека овде најмногу позајмил од Хоратиј, како во атмосферата и тонот на сатирата, така и во употребата на една разработена метафора на бродот-држава, кому му е посветена 14-та ода од првата книга на Хоратиевите *Carmina*. Трагите пак кои водат кон античките извори на сатиричните песни на Жинзифов и Миладинов се подзаскриени зад силните наведени на политичко-патриотските елементи од нив. Иако и тие звучат со одеси од Хоратиевите и Јувеналовите сатири, сметаме дека овде можеме да говориме за *aemulatio*, но на различни нивоа.

Поезијата на Јордан Хаџи Константинов Цинот е поезија со скромни уметнички вредности, но интересна од историско-литерарен аспект. Песните на Цинот се од изразена морализаторско-просветителска тенденција (*Рај божји, Аврора и Труд ми е имейо*); нераскинливо врзани за народната традиција (*Пријев оишје од јазичесѝва и Женидба Ива од Меџлена*) со извесни елементи на класицистичко сфаќање на поетската уметност - робувањето на римата, бројните реминисценции на ликови од античката митологија (*Дионис Вакхо, Горка чаша..., Аврора, Труд ми е имейо и др.*) како и тенденцијата кон некаква ученост. Но овие елементи се повеќе надворешен украс ("неизбежен декор") на неговите стихови, не се концепциски и идејно, ниту поетички вградени во делото, што сметаме дека ни дава за право неговата поезија

да ја наречеме псевдо-класицистичка. И бидејќи се тоа само митолошки реминисценции, не можеме да говориме за прифаќање на некој образец, па ни за евентуално спроведување на моделите на *imitatio* или *aemulatio*.

Во публицистичките трудови на Жинзифов објавувани во рускиот печат, тој ја покажува и докажува својата вештина на аргументација, што говори за неговите познавања од реторика. Во овие текстови, како и во неговите писма се присутни и извесен број реминисценции или алузии на ликови и историски настани од антиката, но тоа не се траги кои можат да нè одведат до конкретно угледување на некој образец. Реторската обдареност и теоретска подготвеност на Прличев паѓаат во очи и при прв поглед фрлен врз неговите слова и полемички текстови во кои се критикува грчката култура, историографија и философија. Писмото - есеј насловено *Мечџа на един сџарец* по својата форма и стил упатува на дијалошката традиција заради што би можеле да го третираме како послободна форма на емулација, но сепак сметаме дека овде Платоновите, Ксенофоновите и Кикероновите дијалози влијаеле на авторот пред сè како инспирација.

Антиката како инспирација е видлива и во драмско-дијалошките кратки форми на Цинот, кои како и неговата поезија изобилуваат со митолошки претстави. Овие негови ерудитивни алегории¹³ ги карактеризираат бројни персонификации, нагласена симболика и алегоричност, кои се всушност руво за дневно-политичките проблеми и состојби кои во нив се третираат. Иако за неговите дијалози се вели дека се под влијание на Лукијановите *Θεων διαλογου* сметаме дека не е остварена поголема длабочина во процесот на угледување, туку тоа е површно, во формата, со битни разлики во идејната и тематската основа на делото. Особениот афинитет што велешкиот учител го имал спрема антиката се огледа и во неговиот специфичен концепт на настава, во која по углед на перипатетичарите се обидува да го застапи дијалошкиот метод, ги вклучувал и изведбите на своите сценски сочиненија, инсистирал на учењето на митолошки подробности и сл.

На крајот ќе ги споменеме уште и литературните рефлексии на некои вонлитературни појави како што е отпорот кон грцизмот и појавата на панславистички тенденции кај нашите преродбенски дејци. Созревањето на националната свест, борбата за воведување на мајчиниот јазик во училиштата и отпорот спрема асимилаторската фанариотска програма добиваат свои одгласи во епистоларните форми на Миладиновци и Динков, во статиите и поезијата на Жинзифов и Цинот

---

13 Љ. Басотова, 3 адромолетот Сербија шатаетсја и земелъ своих од Јордан Хаџи Константинов Цинот, ГЗФФ, кн. 13, Скопје 1986, стр. 221 - 227

и во полемичните текстови на Прличев, во кои ги оспорува достигнувањата на античката историографија, литература и философија, но во кои спори и со некои од европските историчари. Присуството на словенофилски идеи и теми во уметничката литература укажува на егзистенцијално националните неволји на народот и авторите, а потоа и нивна трансмисија во една креативно-утописка и уметничка опсесија. И покрај ваквата идејна основа антиката е присутна и во овие литературни форми и тоа во рамките на веќе антиципираните модели на влијанија.

Значи, рецепцијата на античката литературна традиција во делата на македонските автори од минатиот век е важен сегмент на преродбенското движење и поттикнувачки фактор во зачетокот на новата македонска литература. Нејзиното присуство осцилира од инспирација и реминисценција, преку послободните форми на емулација до имитација.

Vesna DIMOVSKA

THE WAYS OF RECEPTION AND INFLUENCE OF ANCIENT LITERARY TRADITION ON MACEDONIAN LITERATURE AT THE TIME OF ITS REVIVAL

(Summary)

The reception of classical literary tradition in Macedonian literature at the time of its Revival was both direct (from the original writings of ancient Greek and Roman writers) and indirect (through west European literature from the classical and romantic periods, as well as through the literary production and literary trends in the neighbouring countries). It was an essential component of the early stages of the more recent Macedonian literature. The influence and the presence of ancient literary tradition in Macedonian literature ranges from inspirations, reminiscence and free forms of emulation, to imitation.